

**Morfologie I - seminář CJA009
(C41/C13)**

seminář pro I. cyklus studia

středa/pátek

8.20-9.50

POŽADAVKY

- **Aktivní účast na semináři, docházka (max. 3 omluvené neúčasti, omluvit se je možno e-mailem)**
- **Závěrečná písemná práce - max. 3 termíny: 1. řádný (bude vypsán i v zpt. týdnu), 2. opravný (ve zk. období) lze opakovat 1x. Celkem max. 3 pokusy.**

Harmonogram seminářů

- 29.9./1.10. Segmentace slovního tvaru – morfemická analýza – morfémový uzel, šev
- 6.10./8.10. Hláskové alternace a jejich uplatnění v systému flexe, supletivismus
- 13.10./15.10. Slovní druhy, přechody, přesahy, homonymie
- 20.10./22.10. Gramatické kategorie jmen rod – určení rodu substantiv, shoda v rodě, číslo (singulária a plurália tantum), klasifikace pádů
- 27.10./29.10. Samostatné studium – skloňování vlastních jmen
- 3.11./5.11. Dubletní a variantní koncovky substantiv
- 10.11./12.11. Gramatické kategorie sloves
- 17.11./19.11. Slovesná třída a vzor; var. a dubl. konc. sloves
- 24.11./26.11. Slovesná třída a vzor; var. a dubl. konc. sloves
- 1.12./3.12. Adjektiva
- 8.12./10.12. Adverbia a adverbializace, zájmena, číslovky
- 15.12./17.12. Předtermín

Literatura: mluvnice – opakování

- Havránek, B., Jedlička, A.: Stručná mluvnice česká. Praha : Fortuna. 2007.
- Styblík, Vlastimil a kol.: Základní mluvnice českého jazyka. Praha : SPN. 2004.

Literatura: mluvnice

- HAVRÁNEK, B., JEDLIČKA, A.: Česká mluvnice, SPN, Praha, 1981. Oddíl III. TVAROSLOVÍ, s. 87-321. (kap. týkající se morfolgie).
- JAN, P. (vědecký redaktor): Mluvnice češtiny 2 (MČ 2), Academia, Praha, 1987.
- KARLÍK, P., NEKULA, M., RUSÍNOVÁ, Z. (editoři): Příruční mluvnice češtiny, NLN, 1995. Oddíl Slovo tvorba s. 109-226.
- ČECHOVÁ, M. a kol.: Čeština - řeč a jazyk, ISV, Praha, 1996. Slovní druhy s. 70-75, Mluvnické významy slov s. 133-159, Soustava tvarů slov s. 160-224).
- Cvrček, Václav a kol.: Mluvnice současné češtiny. Praha : Karolinum. 2010.

Monografie:

- Běličová, Helena: *Nástin porovnávací morfologie spisovných jazyků slovanských*, Praha : Karolinum, 1998.
- KOMÁREK, M. *Nástin morfologického vývoje českého jazyka..* Praha: SPN, 1976.
- KOMÁREK, M. *Příspěvky k české morfologii..* Praha: SPN, 1978.
- KOŘENSKÝ, J. *Konstrukce gramatiky ze sémantické báze..* Praha: Academia, 1984.
- ORAVEC, J. *Morfológia spisovnej slovenčiny..* Bratislava: SAV, 1980.

K opakování pojmů (bibliografie čl.)

- KARLÍK, P., NEKULA, M., PLESKALOVÁ, J.: Encyklopedický slovník češtiny, PRAHA : NLN, 2002.

Slovníky:

- Slovník spisovného jazyka českého 1-8 (SSJČ), Academia, Praha, 1989.
- Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost (SSČ), Academia, Praha, 1978.
- **DEBII — Dictionary Editor and Browser DEBDict — obecný prohlížeč slovníků**
- HOLUB, J., LYER, K.: Stručný slovník etymologický, Praha 1984.
- SLAVÍČKOVÁ, E.: Retrogradní morfemický slovník češtiny, Praha 1975.
- SOKOLOVÁ, M., MOŠKO, G., ŠIMON, F., BENKO, V.: Morfemický slovník slovenčiny. Prešov : Náuka Prešov, 1999.

Skripta:

- RUSÍNOVÁ, Z.: Současná česká morfologie, Praha 1993.
- ČERMÁK, F.: Syntagmatika a paradigmatica českého slova II. (Morfologie a tvoření slov), UK , PRAHA, 1990.

Skripta (cvičení)

- Kneselová, Helena: Cvičení z českého jazyka, Brno : Masarykova univerzita v Brně, 2000.
- Brabcová, Radoslava: Praktická cvičení z morfologie, Praha : Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy, 1996.

Průběh seminářů

- Shrnutí teorie – výklad
- (vč. odkazů k příslušným pasážím z literatury)
- Praktická cvičení
- (podklad pro prakticky zaměřenou písemnou závěrečnou práci)

Základní pojmy

- Morfologie – morfématica
- Morf – morfém – alomorf –
- varianta – dubleta
- Segmentace
- Kořen – kmen – koncovka
- Kmenotvorná přípona
- Morfematický šev

Morfologie (část gramatiky)

- Předmět studia : všechny typy morfémů z hlediska jejich formy a funkce
- nauka o SD a GK (sémantická m.)
- Nauka o flexi (formální m.)
- Nauka o tvoření slov (m. v širším slova smyslu) - - vznik nových pojmenování (kombinatorika slovotvorných základů a různých typů afixů – derivace/kompozice)

Morfém(at)ika/morfotaktika/

- Morfém(at)ika se zabývá lineární analýzou slova na morfémy
- Morfotaktika sleduje kombinatoriku, lineární uspořádání a distribuci morfémů především v rámci slovotvorby

Morfosyntax/morfonologie/ fonotaktika

- Fungování formálních morfologických příznaků na rovině syntaxe studuje morfosyntax.
- Morfonologie sleduje fonémické složení morfů.
- Fonotaktika se zabývá kombinatorikou fonémů při tvoření slabičných vzorců.

Morfemická analýza (MA)

- MA - rozčlenění slova (slovního tvaru) na jednotlivé morfémy
- Princip opakovatelnosti je základní princip uplatňovaný při MA.

Princip opakovatelnosti

- vod-a   vod-i-t
vod-ník   vod-i-č
vod-ík   od-vod
- Na základě tohoto principu lze vydělit kořenový morfém v případě, že jsou k němu připojeny morfémy (afixy), které se opakují v jiných odvozených sloves (*mal-ina, ostruž-ina, jeřab-ina, ...*)

Typy morfů

- Kořen
- Kmen (derivační kmen)
- Kmenotvorná přípona
- Slovotvorná přípona
- Koncovka
- Prefix
- postfix

kořen

- Kořen (kořenový morf) – kategorie stanovitelná z diachronního hlediska, je společný nejen všem morfologickým formám slova (např. všem pádovým podobám), ale i slovům od něho odvozovaným.

-uč- (-í-m, -í-š-, -í-0, -í-me, -í-te, -ej-í, -i-l, -e-n, -i-t)

do-, na-, vy-, po-, za-, od-uč-i-t, -ova-t, ...

uč-i-tel, -i-tel-k-a, ed-ník, -nic-e, -ebn-a, -ebn-ic-e, ...

Kmen (derivační kmen)

- **kmen** vzniká rozšířením kořene o kmenotvorný/é morfém/y (***uč-i-tel-stv-***)
- **jednoduchý kmen** (***uč-i-tel-***)
- **vícestupňový kmen** (***uč-i-tel-stv-***)
- **kmen odvozovací** (od něhož se tvoří dál)
- **kmen odvozený**

Kmenotvorná přípona

- ze synchronního hlediska segment rozšiřující tvarotvorný základ
- kmenotvorná přípona + tvarotvorná koncovka = tvarotvorný formant

tvar slova uč-í-m

kuř-et-em

kmenotvorná přípona -í-

-et-

tvarotvorná koncovka -m

-em

tvarotvorný formant -ím

-et-em

Slovotvorný základ/formant

Kmen (jednotlivé typy) se, sledujeme-li slovotvorný proces, považuje za slovotvorný základ.

K němu se připojuje slovotvorný formant.

slovotvorný základ: uč-i- uč-i-tel-

slovotvorný formant -tel- -k

Slovotvorný základ + slovotvorný formant =

tvarotvorný základ: uč-i-tel- uč-i-tel-k-

tvarotvorný formant -o -a

Koncovka(tvarotvorný morfém)

- Většinou poslední morfém
- U ohebných slov – morfologická charakteristika (přiřazuje v kombinace s kmenem k flektivnímu typu - vzoru)
- U neohebných slov slovnědruhová charakteristika

AFIX

- typ morfu plnící různé funkce (slovotvorné, tvarotvorné)
- připojuje se ke kořenovému morfu nebo ke kmeni.
- podle postavení vůči kořenovému morfu nebo kmeni rozlišujeme jednotlivé typy afixů (prefix, sufix, postfix, infix, interfix, cirkumfix).

Typy afixů

- Prefix (před kmenem/slovotvorným základem)
- Sufix (za kmenem/slovotvorným základem)
- Postfix (za tvarotvorným/slovotvorným formantem)

Infix/interfix/cirkumfix

- Infix – uvnitř morfu (semitohamitské jazyky, latina č. např. čuchat/čmuchat)
- Interfix – mezi morfy (spojovací vydělitelný *mal-il-**in**-k-ý*)
- Cirkumfix - kombinace několika afixů s pevným významem nebo funkcí (***ná**-měst-**í***, ***zá**-moř-**í***)

Morfematický šev a morfematický uzel

- Morfémový (morfematický) šev – hranice morfémů (hlásková alternace / fúze - **splývání hlásek, zjednodušování souhláskových skupin, překrývání hlásek**)
- Morfémový uzel (mluvní pocituje existenci původního morfému, který není realizován)

MA – teorie a praxe

- Praktické řešení – různé přístupy – morfemické slovníky

PERINTEGRACE (PŘEROZDĚLENÍ)

V důsledku oslabení povědomí o segmentaci dochází vlivem **oslabení původní** slovotvorné motivace a s ní související segmentace k sekundárnímu rozložení morfémů ve slově.

SUFIXY: -ík / -n-ík / -ov-ní-k/

?(*used-l-ík, děl-n-ík, prac-ov-n-ík*)

-ko/ -át-ko (*kuř-át-ko, hol-át-ko*)

PREFIXY: (hist.) (*o-vázat – ob-vázat*)

proved'te morfémovou analýzu tvarů, morfémy pojmenujte:

- povědomému
- odpovíš
- předpokládá
- nejplnějšími
- kohokoli
- vyčistivši
- nepomlouvej
- těch
- učnic
- vysokoškolskému

kterými morfy jsou ve spisovné
češtině reprezentovány následující
morfémy:

- N. pl. substantiv
- L. pl. sb. mask.
- I. pl. sb. neutr.
- 3. os. pl. ind. prés. akt.
- 1. os. sg. ind. fut. akt. dok. sloves
- přechodníku minulého v plurálu
- kmenotvorné přípony kmene přítomného
- kmenotvorné přípony kmene minulého

Vypište alomorfy ze slovních základů:

- Čech, čeština, český, československý
- písmo, psaní, piš, podpis, písanka,
- Rus, ruština, Rusko, ruský,
- brát, berní, branný, sběř, sběrna
- krýt, krov, zákryt, pokrývka

Označ tvarotvorný základ

- opičárna
- úkryt
- nesl
- prosil
- bere
- kuřaty

Označ tvarovou koncovku

- stavení
- koštětem
- neseme
- šli
- byl
- vítán
- slaměnka

Označ kmenotvornou příponu

- bral
- psán
- potěšen
- běž
- letíme
- stavějí
- dělej
- mám
- sejdi
- umřel
- tisknut